

Asmenybės ir epochos ryšiai istorinėje biografijoje

Eligijus Raila. *Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*. Vilnius: Aidai, 2010. 236 p.

Nūdienos žymiausias Apšvietos epochos Lietuvoje tyrėjas Eligijus Raila parašė dar vieną veikalą minėtos epochos problematika (1). 2010 m. „Aidų“ leidykla išleido šio istoriko 1996 m. sausio 16 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete sėkmingai apgintos disertacijos [16] pagrindu parengtą monografiją *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*. Šį iliustruotą 236 puslapių istorinės biografijos žanro veikalą sudaro pratarinė, trys stambios tiriamosios dalys (I. J. Masalskio politinė veikla: tarp tradicijos ir reformų; I. J. Masalskio kultūrinė veikla: edukacinės Apšvietos likimas; I. J. Masalskio ūkinė veikla: fiziokratizmo konfigūracija Lietuvoje), šaltinių bei bibliografijos sąrašas, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Beje, knygoje nėra santraukos užsienio kalba. Manau, jog tai ne vien formalus trūkumas. Nors monografija visų pirma skirta lietuviškai skaitančiai auditorijai, vis dėlto Lietuvos kaip Vidurio Rytų Europos valstybės istorija bei jos istoriografija yra įdomios bei aktualios ir Vakarų humanitarinių bei socialinių mokslų atstovams, besidomintiems sovietinėse šalyse atliekamais praeities tyrimais. Malonus sutapimas, jog E. Railos knygos išleidimo metais viename prestižiškiausių JAV tęstinių leidinių *The American Historical Review* vyko istorikų [3; 10; 19; 13] forumas „New Perspectives on the Enlightenment“, rodantis Apšvietos epochos tyrimų reaktualizaciją. Deja, lietuviškai neskaitančiam istorikui, tyrinėjančiam bei lyginančiam Apšvietos epochos reiškinius skirtinguose kraštuose, liks nepasiekiamos originalios E. Railos monografijoje išdėstytos įžvalgos apie šios epochos reiškinius Lietuvoje.

Geriausias knygos įvertinimas jos autoriui – tęstinė akademinė diskusija iš įvairių perspektyvų, o ši knyga tikrai to verta. Veikalas jau įvertintas šaltiniotyros aspektu: aptarta Apšvietos epochą ir knygoje tiriamą istorinę asmenybę liečianti panaudota bei nepanaudota šaltinių bei literatūros bazė [2]. Šioje recenzijoje į monografiją pažvelgsime iš istorijos teorijos ir ūkio istorijos perspektyvų. Pasitelkę pastarąją (konkrečiai – I. Wallersteino *kapitalistinės pasaulio sistemos* (KPS) teoriją) (2) mėginsime detaliau artikuliuoti bei plėtoti argumentus apie XVI–XVIII a. Lietuvos socialinės ekonominės istorijos aspektus, paminėtus trečioje (I. J. Masalskio ūkinė veikla: fiziokratizmo konfigūracija Lietuvoje) monografijos dalyje.

Žvelgiant į monografiją per istorijos teorijos prizmę, visų pirma konstatuotinas jos istorinės biografijos žanras. Tikslas buvo ne siauras ir vienspalvis, bet I. J. Masalskio *vita activa* ir *vita contemplativa* klodus interpretuojantis požiūris [18, 12], kuris realizuojamas atliekant šios istorinės asmenybės – ne tik kaip XVIII a. Lietuvos didiko ir Vilniaus vyskupo, bet ir kaip Apšvietos epochos idėjų perteikėjo – biografijos rekonstrukciją per trijų esminių visuomenę sudarančių segmentų – politinio, edukacinio ir ūkinio – prizmę. Tokia veikalo struktūra rodo probleminę istorinės medžiagos dėstymo principą, kuris autoriui leidžia labiau artikuliuoti ir diferencijuoti išryškinti aptariamą istorinę asmenybę įvairialypę gyvenimo veiklą. Kita vertus, tokia veikalo struktūra turi ir savo kainą – pirmoji politinei istorijai skirta knygos dalis baigiasi 1794 m. sukilimo metu Varšuvoje pakarto I. J. Masalskio laidotuvėmis Vilniuje, ir tai sumažina tolesnių dalių skaitymo intrigą.

Biografinio tyrimo teoriniai metodologiniai principai recenzuojamoje knygoje eksplicitiškai nėra artikuliuoti. Apie juos galima spręsti iš autoriaus teiginio: „O juk kiekviena rekonstrukcija yra ne standartinių kareivinių atstatymas, bet asmens individualybės atkū-

(1) Paminėtinas pirmasis E. Railos Apšvietos epochai skirtas veikalas [17].

(2) KPS yra viena iš lyginamosios istorinės sociologijos šakų. Išsamiau apie KPS teoriją žr. [23].

rimas“ [18, 12]. Siekiant labiau suprasti metaforiškai nusakytą tyrimo metodologiją bei „iš-versti“ ją į mokslo kalbą, būtina bendrais bruožais eksplikuoti (istorinės) biografijos tyrimo teorinius metodologinius principus. Jų dėka geriau suprasime, į kokią konceptualiai keblią padėtį patenka knygos autorius, siekiantis parašyti / rekonstruoti asmenybės biografiją, tapusią istorijos dalimi.

Lietuvių istoriografijoje esama konceptualių svarstymų apie biografinį metodą (pvz., Z. Norkaus (3), I. Šutinienės (4), S. Kraniauskienės (5)). Pagal tai, kaip istoriografijoje traktuojamos biografijos ir kas laikoma biografinio tyrimo dalyku, skiriamos dvi pagrindinės biografinio metodo orientacijos: „generalizuojanti“, besiremianti pozityvistinėmis metodologijos nuostatomis, ir „individualizuojanti“, atstovaujanti žinojimo, fenomenologinės sociologijos bei hermeneutikos pozicijoms. Pirmoji biografijas naudoja kaip instrumentą socialiniams-struktūriniais procesams tirti. Individualus žmogaus pasaulio supratimas įdomus tiek, kiek jis nulemtas socialinių-ekonominių struktūrinių santykių (6). „Individualistinė“ biografijos kryptis, priešingai nei „generalizuojanti“, nagrinėja asmens paties / pačios savęs suvokimą, simbolinį pasaulio konstravimą bei identifikacijos ypatumus, o socialiniais reiškiniais domimasi kaip tam tikros pasaulėžiūros faktais (7). Kuriai krypčiai artima E. Railos parašyta knyga? Knygos analizė rodo, kad joje esama „generalizuojančios“ krypties bruožų, kurie labiausiai išryškėja bandant suvokti Apšvietos epochą Lietuvoje remiantis istorinės asmenybės biografija. I. J. Masalskis laikomas ne tik XVIII a. Lietuvos didiku ir Vilniaus vyskupu, bet vienu svarbiausių Apšvietos epochos Lietuvoje kūrėjų. Anot E. Railos, XVIII a. ideologija ir jos sklidimas į Abiejų Tautų Respubliką (toliau – ATR) nebuvo savaiminis procesas. „Jis tapo neišvengiamas todėl, kad Lietuvos ir Lenkijos pirmieji „Apšvietos dalyviai“, priklausę valstybės politiniam elitui, sugebėjo sukurti kultūrinį tinklą, kuriuo Apšvietos idėjos buvo perteikiamos kitiems visuomenės sluoksniams. Vienas šio tinklo – ypač edukacinės sistemos – kūrėjų Lietuvoje ir buvo Vilniaus vyskupas I. J. Masalskis“ [18, 11] (8). Knygos autorius individualia I. J. Masalskio biografija atskleidžia bendresnes socialines-vertybines struktūras bei jose vykstančius procesus.

Vis dėlto knygoje „individualistinės“ biografijos žanro bruožų yra daugiau nei „generalizuojančiųjų“. Pagrindinis knygos objektas yra XVIII a. Lietuvos didiko ir Vilniaus vyskupo I. J. Masalskio biografija. Gyvenamojo laikotarpio socialiniais reiškiniais knygoje domimasi tiek, kiek jie turėjo įtakos knygos herojaus pasaulėžiūrai. Asmens biografija – tai identifikacijos proceso iliustracija. Identitetas nėra tiesiogiai duotas, jį reikia rekonstruoti. Tik ši rekonstrukcija, E. Railos teigimu, neturi pabaigos. Autorius imasi paties sunkiausio ir sudėtingiausio istorijos pažinimo uždavinio – pažinti I. J. Masalskio individualybę. Neatsitiktinai W. Dilthey'us būtent biografiją laikė aukščiausia istorinio bei dvasios mokslo forma, „istoriografijos viršūne“ (9). Knygos autorius, žinodamas, jog I. J. Masalskis istoriografijoje yra

- (3) Žvelgdamas per istoriko prizmę į nūdienoje svarbiausiu istoristinės istoriografijos teoretiku pripažįstamo vokiečių istoriko J. Droyseno bei jo tautiečio kultūros istoriko bei filosofo W. Dilthey'aus istorijos sampratas Z. Norkus aptarė šių istorikų teikiamus biografijos metodologinius principus [11, 56–68, 143–149; 12, 159–170].
- (4) Sociologė I. Šutinienė, tyrusi sovietinio laikotarpio žmonių patirtį remdamasi autobiografijomis, eksplikavo biografinio metodo teikiamas galimybes bei ribas tiriant šio laikotarpio liudinininkų prisiminimus [20].
- (5) Išsamiausiai biografinio metodo teorinį metodologinį spektrą yra aptarusi sociologė S. Kraniauskienė [6]. Taip pat žr. [7; 8].
- (6) Plačiau žr. [6, 81–86].
- (7) Plačiau žr. [6, 86–89].
- (8) Plačiau apie tai žr. knygos 2-ąją dalį [18, 99–163].
- (9) Plačiau žr. [11, 147].

sulaukęs įvairiausių istorinių vertinimų („nuo „didaktine mažakraujyste“ sergančios historiografijos moralizuojančių pasmerkimų iki patriotinio-hagiografinio patoso, nuo niekingo išdaviko iki lietuvių tautos kankinio“ [18, 11]), nesiekia apginti nė vieno iš egzistuojančių vertinimų, bet nori *suprasti*, kokia gi iš tikrųjų buvo ši istorinė asmenybė. Pats knygos pavadinimo pirmasis sandas *Ignotus Ignotas* („Nepažįstamas Ignotas“) apeliuoja į nepažiną žmogaus istorinę tikrovę ir niekada nesibaigiantį jos atradimą. Visgi E. Railos hermeneutines tyrimo pozicijas labiausiai padeda suprasti šie sakiniai: „<...> siekis atskleisti „neapšviestą“ I. J. Masalskio asmenybės pusę – historiografijos nepastebėtą, nutylėtą, o kartais ir nuslėptą. *Kilstelėti vyskupo mantijos skraistę. Arba sunkią istorijos draperiją* (kursyvas mano – D. Ž.)“ [18, 12]. Tam pasitelkiama ne tik gausi I. J. Masalskio asmeninė korespondencija, bet ir itin plati tą laikotarpį apimanti šaltinių bazė bei kitų tyrėjų darbai apie šią istorinę asmenybę. Tenka sutikti su D. Burbos šios knygos recenzijoje [2] išsakyta pastaba, kad leidinyje nėra moksliniam tyrimui būtino naudotų šaltinių ir literatūros aptarimo. Dėl to jų atrankos kriterijai lieka neaiškūs (atkreiptinas dėmesys, kad disertacijoje yra šaltinių ir literatūros apžvalgos [16, 8–13]). Belieka tik spėlioti, kas lėmė tokį E. Railos apsisprendimą. Gal pasirinktas moksliniu požiūriu rizikingas kelias neaptarti naudojamų šaltinių ir literatūros (kaip, beje, ir nepateikti Išvadų) buvo nulemtas autoriaus intencijos pateikti skaitytojui ne tokį akademiškai griežtą, laisvesnės formos tekstą, o gal šį pasirinkimą inspiravo biografinio naratyvo priešpriešinimas monografiniam naratyvui? (J. Droysenas (10))? Nesant naudojamų šaltinių bei literatūros kritinės apžvalgos knygos nuošaly lieka istoriografinis ginčas tarp I. J. Masalskio šalininkų bei priešininkų. Iki šiol egzistuojančią šios istorinės asmenybės vertinimų priešpriešą E. Raila išsprendžia nuosekliai ir detaliai paaiškindamas tiek teigiamai, tiek neigiamai, tiek kontroversiškai vertinamus I. J. Masalskio poelgius jo gyvenamosios epochos kontekste. Tai ryškiai matyti šioje citatoje:

„Čartoryskių ir Masalskių politinę sąjungą labai stiprino ir Peterburgo dvaro parama. Šioje vietoje norėtųsi atkreipti dėmesį į vieną svarbią prorusiškos jų veiklos galimybę. Dažnas šio istorinio laikotarpio tyrinėtojas, ypač lenkiškoji historiografijos tradicija, tokioje Respublikos didikų veikloje įžvelgdavo ir tebeįžvelgia valstybinių interesų išdavystę ir, taikydama moralinių vertinimų kriterijų, antrą kartą juos nuteisia. Tačiau pinigų sumos, dovanos ir papirkėnėjimai buvo integrali diplomatinio žaidimo dalis. Šį žaidimą labai aktyviai ir išradingai propogavo Vakarų Europa visą XVII a. Apšvietos epocha iš pagrindų pakeitė visuomenės struktūrą, karaliaus dvaro ir nobiliteto, miesto ir kaimo santykius, todėl ėmė rasti naujos diplomatinio žaidimo ir politinių intrigų taisyklės. Po 1713 m. Utrechto taikos Vakarų Europoje ilgalaikes varžybas pradeda ne karalių dvarai ir jų užkulisiai, bet jau susiformavę dviejų valstybių, Prancūzijos ir Anglijos, modeliai. Tai buvo diplomatinio meno konvergencija į šiuolaikinės diplomatinės praktikos ir teorijos supratimą. Luominė dvaro savimonė atitinkamai plėtojosi pilietinės – valstybinės savimonės linkme. Lenkijos ir Lietuvos valstybėje šis giluminis procesas smarkiai vėlavo. Dauguma didikų ir bajorų vis dar tebemastė luominėmis partikuliarinėmis kategorijomis, kurios didesne dalimi ir lėmė vienokį ar kitokį bajoro politinį angažavimąsi. Užimti kokią nors pareigybę ir patenkinti asmeninę ambiciją dažnam bajorui, regis, buvo svarbiau už politinį krašto likimą“ [18, 26–27].

Būtent šis mokslinio objektyvumo siekis ir preciziškumas „atperka“ nesamus monografiškai privalomus formalius reikalavimus.

Visgi šios knygos didžiausia vertė ir originalumas – ne jos žanras (Lietuvoje šioje srityje sėkmingai darbuojasi E. Aleksandravičius [1], V. Merkys [9], R. Ragauskienė [15]),

(10) Plačiau apie tai žr. [11, 66–68].

bet I. J. Masalskio ūkinės veiklos tyrimai (jiems yra skirta trečioji monografijos dalis „I. J. Masalskio ūkinė veikla: fiziokratizmo konfigūracija Lietuvoje“), kurie, manyčiau, nusipelnė didžiausio nūdienos istorikų dėmesio. Kodėl šie tyrimai yra tokie aktualūs? Šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje išryškėja tam tikras tyrimų vienpusiškumas – ignorojama sovietmečiu buvusi svarbi socialinė ir ekonominė istorija. Atsakių marksizmo buvo apleista visa agrarinės ir socialinės ir ekonominės istorijos problematika (dėl „madingesnių“ temų), nors šioje istorijoje būta ir reikšmingų problemų, kurias giliau nagrinėti trukdė ribota marksistinė metodologija. Galime teigti, jog E. Raila, XVIII a. Lietuvos didiko ir Vilniaus vyskupo I. J. Masalskio ūkinei veiklai interpretuoti pasirinkęs istorinės biografijos žanrą, ne tik suaktualina, bet ir teikia postūmį minėtos problematikos tyrimams Lietuvoje.

Kaip žinome, tradicinėje marksistinėje istoriografijoje „antrosios baudžios laidos“ sąvoka buvo įvardijamas refeodalizacijos procesas XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europoje (kartu ir ATR). Pagal šią sampratą, vidinės priežastys (kaimo ir dvaro santykiai) lėmė XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos socialinę-ekonominę santvarką bei politinę raidą. KPS teorija siūlo į „antrosios baudžios laidos“ reiškinį žvelgti iš išorinės priežastis pabrėžiančios pasaulinės perspektyvos ir laikyti jį periferinio kapitalizmo Vidurio Rytų Europoje apraiška. Kas buvo „antroji baudžios laida“ Vidurio Rytų Europoje (ypač ATR) – refeodalizacija marksistine prasme ar periferinis kapitalizmas KPS kontekste? Norint atsakyti į šį klausimą, reikia išsiaiškinti, ar „antrosios baudžios laidos“ terminas yra taikytinas XVI–XVIII a. LDK socialinei-ekonominei santvarkai (ir kaip). E. Railos pateikta I. J. Masalskio ūkinės veiklos interpretacija teikia didžiulį postūmį sprendžiant šią problemą.

Nuo XX a. antrosios pusės tradicinėje marksistinėje istoriografijoje vis labiau įsigalėjo naujais tyrimais pagrįsta nuomonė, kad terminas „antroji baudžios laida“ nevertotinas kai kurių kraštų, visų pirma Lenkijos ir Lietuvos, XV–XVII a. agrariniams santykiams apibūdinti (11). Šio požiūrio šalininkų (J. Topolskio, J. Jurginio, W. Hejnoszo, Z. Janelio, A. Kahano) manymu, čia vyko vientisas valstiečių įbaudžiavinimo procesas, kurio klestėjimas chronologiškai sutapo su naujos feodalinės reakcijos tipiškuose „antrosios baudžios laidos“ kraštuose apogėjumi. Šie tyrėjai išskiria Vidurio Rytų Europos arealo vakarinį pakraštį, pirmiausia Rytų Vokietijos teritoriją, kur iš tiesų galima kalbėti apie baudžiavinių santykių sustiprėjimo antrąjį etapą XV–XVII a. ir vadinti šį procesą „antrąja baudžios laida“, o visą likusį arealą (kur baudžios įsigalėjimas buvo pirminis) – natūralia feodalinių santykių raidos tąsa. Konstatuotina, jog iki šiol istoriografijoje terminas „antroji baudžios laida“ XVI–XVIII a. LDK socialinei-ekonominei santvarkai netaikomas. Visgi, žvelgiant į E. Railos pateiktą I. J. Masalskio ūkinės veiklos interpretaciją per KPS teorijos esminio komponento – periferinio kapitalizmo koncepcijos (12) – prizmę, aiškiai matyti „antrosios baudžios laidos“ bruožai Lietuvoje XVIII a. antrojoje pusėje – XIX a. antrojoje pusėje (t. y. iki 1861 m. baudžios panaikinimo).

Visų pirma istoriografijoje pažymima, jog, kaip ir kitose Vidurio Rytų Europos šalyse, Lietuvoje nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. antrosios pusės dėl politinių ir demografinių

(11) Plačiau žr. [24, 58–59].

(12) Pagal KPS teoriją, skiriamasis periferinio kapitalizmo bruožas yra priverstinio (vergų, baudžiavinių) darbo naudojimas. Periferijos politinei organizacijai gali būti būdinga politiniu bei kariniu požiūriu silpnas valstybingumas arba kolonijinė ir pusiau kolonijinė priklausomybė. Periferijos kapitalistinė klasė sudaro vergvaldžiai ir žemvaldžiai, kurių plantacijos ir palivarkai yra kapitalistinės įmonės, gaminančios produkciją pardavimui bei eksportui. Pasauliniame darbo pasidalijime periferiniam kapitalizmui tenka žaliavų gavybos ir žemės ūkio produkcijos tiekimo branduolio zonos valstybėms vaidmuo [21, 349–350; 22, 401–402].

krizių (13) lažas buvo keičiamas činšu. Tačiau nuo XVIII a. antrosios pusės išryškėjo paradoksali tendencija: vėl sugrįžtama prie lažinės palivarkinės ūkio sistemos ekstensyvinimo didinant atodirbinės rentos normas bei steigiant naujus palivarkus [4, 103–104]. Marksistinėje historiografijoje šis reiškinys įvardijamas kaip palivarkinio ūkio renesansas, kuris siejamas su Vakarų Europoje vėl susiklosčiusia Vidurio Rytų Europos grūdų ir kitų žemės ūkio produktų gamintojams palankia konjunkūra. Su šiuo palivarkinio ūkio renesansu prasidėjo pats sunkiausias baudžiatvės laikotarpis Lietuvoje (14). Šio laikotarpio tyrėjas S. Pamerneckis, vienas iš nedaugelio statistiniu metodu tyrusių agrarinių santykių raidą ir kaitą XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje, teigia, jog valstiečių prievolių didinimas nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. 3–4 dešimtmečio pasiekė ekstremalią lažinės palivarkinės sistemos plėtrą [14, 40]. Jis yra linkęs kalbėti netgi apie feodalių baudžiavinių santykių apogėjų minimumu laikotarpiu, o ne apie baudžiatvės irimą bei palivarko peraugimą į kapitalistinį ūkį (marksistiniu požiūriu) Lietuvoje (tą įrodinėjo M. Jučas [4, 103–104]). Iš E. Railos pateiktos I. J. Masalskio ūkinės veiklos interpretacijos matome, jog Lietuvoje XVIII a. antrojoje pusėje būta bandymų reformuoti palivarkinį ūkį remiantis fiziokratinė ekonomine teorija. Lietuviškoji jos recepcija sietina su XVII–XVIII a. sandūroje Anglijos Norfolko grafystėje kilusia „naujosios žemdirbystės“ banga, kuri iš Prancūzijos kiek pavėlavusi pasiekė ir ATR [18, 171] (15). E. Railos teigimu, Lietuvos didikai, apimančią daugelį Europos šalių ir susipažinę su šiuolaikiniais ūkio modeliais, XVIII a. antrojoje pusėje savo dvaruose tik imitavo vakarietiškus veiklos principus, t. y. į sustingusią lažinę palivarkinę ūkio sistemą bandė įterpti „plastiškus“ Apšvietos verslininkystės ir individualaus darbo principus. I. J. Masalskis ūkinės reformas laikė ne ekonominio pajėgumo stiprinimo priemone, o savų skolų grąžinimo mechanizmu [18, 196–197]. Tad baudžiavinio gyvenimo struktūra, ignoravusi asmens laisvę ir garantavusi griežtą visuomenės hierarchiją, iš principo buvo nepajėgi absorbuoti laisvo individo darbu ir atsakomybe paremto ekonominio potencialo. Vienas iš Lietuvos didikų, reprezentavusių minėtą ekonominio proceso plėtotę, buvo A. Tyzenhausas, kuris „intensyvinu“ karališkųjų ekonomijų ūkį naudodamas baudžiavinį darbą. E. Raila itin taikliai apibrėžia tokį „ūkio intensyvinimą“: „lažinės-palivarkinės sistemos *reanimacija*, panaudojant dalinę Vakarų Europos technologiją ir naujausius ūkininkavimo metodus“ [18, 188]. Tai ir buvo tikroji „antrosios baudžiatvės laida“, su kuria prasidėjo pats sunkiausias baudžiatvės laikotarpis Lietuvoje. Šis procesas buvo pratęstas po trečiojo ATR padalijimo Lietuvai patekus į Rusijos imperijos sudėtį. XVIII a. pabaigoje – XIX a. viduryje Lietuva kartu su gudų teritorijomis buvo labiausiai „užkonservuotas“ baudžiavinių santykių užkampis europinėje Rusijos imperijos dalyje.

Baigiant galime teigti, jog skurdžių XVIII a. istorijos tyrimų kontekste E. Railos monografija *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis* yra reikšmingas LDK historiografijos faktas ir neabejotinai bus pamatiniu tyrimu, kurio negalės apeiti nė vienas vėlesnis Apšvietos epochai skirtas mokslinis darbas. Veikale gausu naujų faktų bei originalių interpretacijų, kurios ateityje, remiantis naujais teoriniais požiūriais, bus plėtojamoms bei koreguojamos. Maloniai nuteikia ne tik aukšta mokslinė teksto kokybė, taupus, sklandus kalbos stilius, bet ir skoningas knygos apipavidalinimas.

(13) LDK XVII–XVIII a. patyrė dvi didžiules demografines krizes. XVII a. viduryje ji prarado apie 48 proc. gyventojų, XVIII a. pradžioje, dar neatsigavusi po pirmosios krizės, vėl neteko 35 proc. gyventojų [5, 242].

(14) Plačiau apie tai žr. [25].

(15) E. Raila pažymi, jog šios teorijos recepciją skatino ne tiek ATR elito išskirtinis požiūris į šį politinės ekonomijos minties produktą kaip vieną iš galimų europietiškos kultūros variantų, kiek totali Prancūzijos kultūros invazija, atnešusi fiziokratinę mintį kaip integralų šios kultūros elementą [18, 166].

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Giesmininko kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2003.
- [2] BURBA, Domininkas. Knyga apie prieštarinę vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio gyvenimą ir tragiską mirtį (Eligijus Raila. Ignotas Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis. Vilnius: Aidai, 2010. 237 p.). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 2(84), p. 210–213.
- [3] JONSSON, Fredrik J. Rival ecologies of global commerce: Adam Smith and the natural historians. *The American Historical Review*, 2010, vol. 115, No. 5, p. 1342–1363.
- [4] JUČAS, Mečislovas. *Baudžiavos irimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1972.
- [5] KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė; KUNCEVIČIUS, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: A. Varnas, 2000.
- [6] KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2000, Nr. 3–4(5), p. 78–90.
- [7] KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Identiteto tyrimo metmenys: kartų identiteto paieška XX a. lietuvių autobiografijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, Nr. 2, p. 40–52.
- [8] KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Lyties tapatybės raiška XX a. lietuvių autobiografijose. *Tiltai*, 2005, Nr. 2 (31), p. 73–81.
- [9] MERKYS, Vytautas. *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius: Mintis, 1999.
- [10] NELSON, William M. Making men: enlightenment ideas of racial engineering. *The American Historical Review*, 2010, vol. 115, No. 5, p. 1364–1394.
- [11] NORKUS, Zenonas. *Istorika. Istorinis įvadas*. Vilnius: Taura, 1996.
- [12] NORKUS, Zenonas. Droizeniškieji istorijos metodologijos metmenys. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1996, t. 34, p. 159–170.
- [13] O'BRIEN, Karen. The return of the enlightenment. *The American Historical Review*, 2010, vol. 115, No. 5, p. 1426–1435.
- [14] PAMERNECKIS, Stanislovas. *Agrarinių santykių raida ir dinamika Lietuvoje: XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė (statistinė analizė)*. Vilnius: VU, 2004.
- [15] RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Barbora Radvilaitė*. Vilnius: Vaga, 1999.
- [16] RAILA, Eligijus. Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis ir Apšvietos epocha Lietuvoje. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija. Darbo vadovas – prof. habil. dr. M. Jučas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1995. *Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraščių skyrius*, f. 76, b. 3597.
- [17] RAILA, Eligijus. *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*. Vilnius: Aidai, 2007.
- [18] RAILA, Eligijus. *Ignotas Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*. Vilnius: Aidai, 2010.
- [19] REINERT, Sophus A. Lessons on the rise and fall of great powers: conquest, commerce, and decline in enlightenment Italy. *The American Historical Review*, 2010, vol. 115, No. 5, p. 1395–1425.
- [20] ŠUTINIENĖ, Irena. Biografija ir istorija: autobiografijų interpretavimas kintant politiniams režimams. Iš: *Istoriko atsakomybė*. Straipsnių rinkinys. Sud. N. Asadauskienė, E. Kriščiūnas, A. Ragauskas. Vilnius: Vilniaus pedagoginio univ. I-kla, 2002, p. 69–78.
- [21] WALLERSTEIN, Immanuel. *The Modern World–System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World–Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974.
- [22] WALLERSTEIN, Immanuel. The rise and future demise of the world capitalist system: concepts for comparative analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 1974, vol. 16, p. 387–415.
- [23] ŽIEMELIS, Darius. Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorija. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 65–81.
- [24] ŽIEMELIS, Darius. Lietuva Vidurio ir Rytų Europoje XVI–XVIII amžiuje: „feodalinė reakcija“ ar periferinis kapitalizmas? *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, t. 18, p. 51–68.
- [25] ŽIEMELIS, Darius. XVI–XVIII amžiaus Abiejų Tautų Respublikos palivarko ūkis marksistiniu bei neoinstitucionalistiniu požiūriu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 27, p. 11–38.